

Зикрийев Азиз,
Тошкент архитектура-қурилиш
институтини PhD докторанти,
e-mail: a.zikriyoev@tsue.uz

ҚУРИЛИШ САНОАТИДА ИШЧИЛАРНИНГ НОЛ ЖАРОҲАТЛАНИШНИ ТАЪМИНЛАШ НАТИЖАСИДА КОРХОНАЛАР ИЖТИМОЙ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ

WAYS TO INCREASE THE SOCIAL EFFICIENCY OF ENTERPRISES AS A RESULT OF
ENSURING ZERO EMPLOYEES IN THE CONSTRUCTION INDUSTRY

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ
В РЕЗУЛЬТАТЕ НУЛЯ СОТРУДНИКОВ В СТРОИТЕЛЬНОЙ ОТРАСЛИ

Аннотация. Мазкур мақолада қурилиш саноатида инсон соғлиғини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлаш орқали ижтимоий самарадорликнинг назарий асослари ҳамда мамлакатмиздаги 404 та қурилиш корхона-ташкilotлари мисолида олиб борилган сўровнома асосида ижтимоий самарадорликка таъсир қилувчи омилларнинг SEM, Path ва Latent моделлари мисолида таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: ижтимоий самарадорлик, қурилиш саноати, инсон омили, халқаро амалиёт, барқарор иқтисодий ўсиш.

Abstract. This article presents the theoretical foundations of social efficiency through the protection of human health and safety in the construction industry, as well as the factors influencing the effectiveness of social models based on a survey of 404 respondents from construction companies of the country.

Key words: social efficiency, construction industry, human factor, international operations, sustainable economic growth.

Аннотация. В данной статье представлены теоретические основы социальной эффективности через защиту здоровья и безопасности человека в строительной отрасли, а также факторы, влияющие на эффективность социальных моделей на основе опроса 404 строительных компаний страны.

Ключевые слова: социальная эффективность, строительная отрасль, человеческий фактор, международная деятельность, устойчивый экономический рост.

Ҳозирги кун жаҳон қурилиш саноати атроф-муҳитга энг катта хавф солаётган тармоқ сифатида шаклланиб улгурган ва у умумий ичимлик сувининг 17 фоиз, умумий чиқиндиларнинг 20 фоиз, хом ашё таъминотининг 40 фоиз, энергия истеъмолининг 45 фоиз, карбонат ангидриднинг 50 фоизини ташкил этмоқда [1]. Кўриниб турибдики, мазкур соҳа инсонлар, жамият ва атроф муҳитга (Health, safety and environment) катта салбий таъсир ҳам кўрсатмоқда. Айниқса, қурилиш саноати ишчилар манфаати жумладан, уларнинг соғлиғини сақлаш ва хавфсизлигини сифатли таъминлашда корхона-ташкilotларнинг ижтимоий муносабатлари муҳим асос бўлмоқда.

Мазкур тадқиқот ишини ёритишда қуйидаги асосий вазифалар белгиланган:

1. Ижтимоий самарадорлик тушунчасини турли қарашлар орқали тадқиқ этиш;
2. Иш жойларида ижтимоий самарадорликка таъсир қулувчи омилларни ўрганиш;
3. Қурилиш саноати корхоналаридаги ижтимоий муҳитнинг бахтсиз ҳодисалар содир этилишига таъсирини аниқлаш;

4. Корхоналарда ижтимоий муҳитни ривожлантириш натижасида ишчилар соғлиғини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлашнинг замонавий йўл ҳаритасини ишлаб чиқиш.

2017 йил Сингапурда ўтказилган XXI Умумжаҳон «Соғлиқ ва хавфсизлик Конгресс» натижалари бўйича Глобал касбий соғлиқ ва хавфсизлик Коалицияси тузилган. Конгресс натижаларига кўра кейинги уч йилликда иш жойларида қутилмаган стресс, мушак таранглашуви ва профессионал касалликларнинг олдини олиш масалалари тадқиқот йўналишлари қилиб белгиланган. Ҳар уч йилда ўтказиладиган мазкур Конгресс 2020 йил 6–7 октябрда Канадада онлайн тарзда ташкил этилиб унда уч асосий омил яъни, иш жойларида узоқ муддатли рақобатбардош соғлиқ ва хавфсизлик хизматини ривожлантириш, ишчилар мотивацияси ва COVID-19 пандемияси шароитида бахтсиз ҳодисаларнинг олдини олишда такомиллашган иш маданиятини ривожлантириш йўналишлари асос қилиб олинди.

Энди бу каби ўта жиддий инсон хусусиятларининг иш жойларидаги ўрганилмаган муносабатларини устида тадқиқотлар олиб бориш, қутилмаган ёки билиб туриб қасддан бахтсиз ҳодисалар содир этишнинг илмий асосларини ўрганишга 20 дан ортиқ халқаро ташкилотлар ва бир қатор иқтисодий илғор мамлакатлар ихтисослик компанияларининг бирлашишига эришилган.

Бу Коалиция инсон соғлиғи, акли, рухияти ва ўзини тутишида муаммоси мавжуд ишчиларни қурилиш саноати фаолиятида қайта саломатлигини тиклаш, билимларини ошириш, жамоатчиликка бириктириш, унинг иш муносабатлари ва фикрларини ҳам эътироф этиш каби хусусиятлар натижасида улар меҳнатидан унумли фойдаланиш мумкинлигини асос қилиб олган.

2019 йил иқтисодий соҳасидаги Нобель мукофоти камбағаллика оид тадқиқот бўлганлиги ва ҳозирги кун жаҳон минтақаларининг турли тармоқларида рақамлар ёки сон иштирокидаги тадқиқотларга қараганда муайян хусусиятга эга (Categorical data) тадқиқотлар энг долзарб ва самарали йўналишлар деб ҳисобланмоқда. Шу жиҳатдан ҳам, ижтимоий самарадорлик тушунчаси ўзига хос мураккаблик даражасига эгадир.

Ҳозирги кун илф-фанида иқтисодий самарадорлик назарияси бир гуруҳ тадқиқотчилар томонидан кенг даражада ўрганилган бўлса, ижтимоий самарадорлик тушунчаси эса, етарли даражада тадқиқ этилмаганини кўришимиз мумкин. Масалан, ҳар бир бирлик сарфланган ресурсни ҳисоблаш самарадорликни шакллантирса, ижтимоий самарадорликни бу каби тез ва осон ҳисоблашнинг имкони мавжуд эмас. Чунки, у асосан инсон табиати билан боғлиқ бўлиб доимий равишда ўзгариб турувчи хусусиятга эга. Шу жиҳатдан уни бир қатор меъзонлар асосида ҳисоблаш мақсадга мувофиқ бўлади.

Иқтисодчи Э. Вейзакер (E. Von Weizsaecker) томонидан 1997 йилда нашр этилган «Ресурслардан фойдаланишни ярмига камайтириш-бойликни икки баравар ошириш» (Doubling Wealth – Halving Resource Use) номли асарида у самарадорлик тушунчасига бир қизиқарли таъриф берган. Унга кўра, афсусланишни келтириб чиқармайдиган ривожланиш стратегиясини самарадорлик деб ифодалайди. Шу нуқтаи назардан қурилиш саноатида ижтимоий самарадорликнинг якуни иқтисодий самарадорлик билан ўзаро боғлиқдир. Лекин, ишчилар авваламбор жисмоний ва моддий муносабатларнинг ривож-

ланишидан эмас, балки хавфсиз иш муҳитида ишлашдан манфаатдор бўлишлари керак деб айтишимиз мумкин.

Иқтисодчи олим Питер Бохмнинг (Peter Bohm) фикрига кўра ижтимоий самарадорликка иш жараёнида ноаниқликлар ва ишончсизлик каби омилларнинг номоддий товарларга нисбатан (Goodwill, brand, intellectual property, patents, trademarks, and copyrights, copyleft) таъсирини камайтириш орқали эришиш мумкин.

Тадбиркорлар ўз фаолиятида мос ишчиларни излаш, ёллаш ва ишлатиш муносабатлари ҳақида жуда кўп қайғуришади. Юқори лавозимда ишлайдиган ишчини алмаштириш учун йиллик иш ҳақининг 16 фоизи ва ўрта лавозимда ишлайдиган кам маошли ишчига эса, 20 фоиз сарфланади. Мазкур ёндашув асосида молиявий нуқтаи-назардан инсон капиталининг қанчалик муҳим эканини англашимиз мумкин [2].

Ижтимоий самарадорлик ҳисоблашда иқтисодий фаровонликни билдирувчи ҳар бир киши бошига тўғри келадиган даромад иш жойларида инсон соғлиғини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлаш, атроф-муҳит ҳимояси ва умумий ишлаш стандартини ривожлантиради. Демак, қурилиш саноатида шаклланаётган ҳар бир ишчига тўғри келадиган даромад, ўртача иш соати ва ишчилар билим ҳамда тажрибасини энг асосий кўрсаткич сифатида қараш мумкин. Агар, ушбу энг асосий кўрсаткичлар ўртача даражадан пасайган ҳолларда ижтимоий муаммолар пайдо бўлади. Шунингдек, саноат корхона-ташкilotлар даромадлари ишчилар учун хавфсиз иш маданияти ва муҳитини ривожлантириш имконини бермаса, улар энг қуйи ёки хавфли ҳолатларда меҳнат қилишга мажбур бўлади.

Қурилиш саноати ижтимоий самарадорлиги унинг нафақат ҳозирги кун иқтисодий самарадорлигининг асоси балки, унинг келажакдаги янги натижалари, узоқ муддатли даромад топиш калити ҳамда юқори умумий фаровонлик меъзони ҳамдир.

Болгариялик тадқиқотчи олим Венелин Терзиевнинг фикрича иқтисодий самарадорликни йил якунларидаги молиявий ҳисобот орқали билиб олиш мумкин. Лекин, ижтимоий самарадорликчи? Ижтимоий самарадорликни ўлчаш, ҳисоблаш ва юритиш жуда мураккаб жараён бўлиб вақт, об-ҳаво, раҳбар, географик ва шахсий омиллар сабабли мунтазам ўзгариб туради [3].

Савол, унда нега айнан, ижтимоий самарадорлик бутун бир қурилиш саноатининг барқарор ўсиши ва ишчиларнинг умумий фаровонлик калити сифатида қаралмоқда?

Чунки, инсонга оилада, таълим муассасаларида таълим билан бирга тарбия ва одоб-ахлоқ ҳам берилади. Айнан, бу жараён унинг келажакда қанчалаик янги иш жойларида ўзининг ижтимоий интеллектини намоён қила олиши умумий самарадорликка таъсир қилади. Шунингдек, инсон соғлиғини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлаш қоидаларига риоя этиш натижасида, уни иш жойларида узоқроқ муддат даромад олишига ҳисса қўшишига сабаб бўлади.

Халқаро иш берувчилар ассоциациясининг (International Employers Assosiation) таъкидлашича, компания манфаатдор томонларининг кутаётган натижалари юзасидан ишчилар меҳнат хулқи ва қоидаларини атроф-муҳит билан ўзаро интеграциялашуви асосидаги бизнес модели унинг ижтимоий самарадорлигидир.

Европа Иттифоқининг ижтимоий самарадорликни таърифлашича, даромадларини кўпайтириш ва унга тескари таъсирларни кескин камайтириш орқали ўз ишчиларининг меҳнат ҳуқуқлари, атроф-муҳит ва иш этикаси билан ўзаро интеграциялашган бизнес модели асосида фаолият юритишидир [4].

Шунингдек, навбатдаги қарашлар бу ўз молиявий ва инсон капиталини мавжуд дўстлар, ҳамкасблар ва бошқа умумий манфаатдор шахслар меҳнатидан фойдаланиш имкониятининг юқорилиги билан аҳамиятли.

Ғарб олимларининг таъкидлашича, ижтимоий самарадорлик ресурслар тақсимотининг энг оптимал даражаси бўлиб, барча ташқи харажатлар ва манфаатлар шунингдек, ички харажатлар ва манфаатларни ҳисобга олиш натижасида ҳисобланади. Демак, қурилиш саноатининг ижтимоий самарадорлиги энг кам ижтимоий манфаат, энг кам ижтимоий харажатга тенг бўлган ҳолатда пайдо бўлади деган фикрга келиш мумкин.

Самарадорликни ошириш учун турли янги лойиҳалар ёки жараёнларга инвестиция сарфланади, алббата бу жуда ижобий. Лекин, қурилиш саноатининг аксарият ташкилотлари, ишчилари шунингдек, барча манфаатдор шахсларнинг даромадларини шакллантиришда инсон соғлиғини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлаш жараёнларини ҳақиқатан унутиб қўйишади. Шу сабабли саноат тармоқларида бахтсиз ҳодисалар кетма-кет янгича шаклларда содир бўлмоқда.

Ҳозирги кунда бутун дунё бўйича иш соатларидан ташқари ишлаш ва руҳий ёки жисмоний қобилиятларини сақлаб қолиш масалалари катта муаммолигича қолмоқда.

Қурилиш саноатида инсонларнинг меҳнат фаолияти ва уларга қулай меҳнат шароитлари яратилганлиги умумий ижтимоий муносабатларни ижобий томонга ривожлантиради.

Ишчиларнинг ижтимоий самарадорлигини 3 жиҳатдан ҳисоблаш мумкин:

- ▶ Таркибий (етақчилар фикри, шаффоф қарор қабул қилиш, фуқаролик иштироки ва фаоллиги, жавобгарлик...);
- ▶ Муносабат (ўзаро муносабат, ҳам-фикрлилик, киришиб кетиш...);
- ▶ Ақлий (қадр-қиммат, ишонч...) [5].

1 - ж а д в а л

Ижтимоий самарадорликка таъсир қилувчи баъзи омиллар [6]¹

Умумий хусусиятлар		
Ишонч	Қоидаларга амал қилиш	Адолатли меҳнат
Ўзаро муносабат	Билимларни ошириш	Ички тартибга лоқайдлик
Ишчилар фаоллиги	Иш тажрибаси	Ахлоқий даромад топиш
Имкониятлардан фойдалана олиш	Янгилик ва билимлардан биргаликда хабардор бўлиш	Соғлиқ ва жисмоний қулайлик
Рағбатлантириш	Ташқи қиёфа	Жанжалкашлик
Бахтсиз ҳодисага мойиллик	Атроф-муҳитга эътибор	Қадр-қиммат
Қутилмаган асабийлашиш	Қобилият	Психологик қулайликлар
Шахсий фазилатлар	Йўлақларда эркин ҳаракат	Ижтимоий рисклар
Бепарволик	Итоатсизлик	Семизлик

Шунингдек, навбатдаги қарашларга кўра, қурилиш саноатининг ички ижтимоий самарадорлиги бу ишчилар орасидаги номоддий қадриятларни уч асосий йўналишда ривожлантиришдир:

- ▶ Боғловчи (Macro) – жамоатчилик орасида;
- ▶ Бирлаштирувчи (Meso) – корхона билан жамоатчилик орасида;
- ▶ Кўприк (Micro) – алоҳида ижтимоий гуруҳлар орасида (соғлом, ирк, келиб чиқиши) [7].

¹ [tps://www.researchgate.net/publication/281175807_Social_Skills_A_Factor_to_](https://www.researchgate.net/publication/281175807_Social_Skills_A_Factor_to_)

Одатда корхона, ташкилотлар горизонтал ва вертикал бошқарув модели асосида фаолият юритади. Вертикал ташкилотларда инсон капиталининг кадр-қиммати деярли эътибордан ташқарида қолади ёки ҳисобга олинмайди. Горизонтал ташкилотларда эса, инсон капиталининг кадр-қиммати энг олий даражада таъминланиб унга мунтазам инвестиция қилиниб борилади [8].

Демак, қурилиш саноати ижтимоий самарадорлигига бренд, нуфуз, обрў-эътибор, хайрия-эхсон ишларида фаоллиги, янги бозорларни эгаллаш ғоялари ва бошқалар киради.

Ижтимоий самарадорликни ошириш орқали қуйидаги бир нечта манфаатларга эга бўлиш мумкин:

- ▶ алоҳида ва жамоавий ишчилар орасида хавф-хатарни камайтириш;
- ▶ рақобатбардошликни ошириш;
- ▶ иш берувчилар ва ишчилар ўртасида яхшиланган муносабат ва кадр-қиммат натижасида харажатларини кескин камайтириш;
- ▶ бошқалар.

Эндиликда ташкилотларнинг мамлакатимиз бўйлаб бир қатор хайрия ишларида фаоллик даражаларини ҳисобга олиб, унинг миллий рейтингини юритиш масалалари ҳамда мазкур соҳада юқори самарадорлик кўрсаткичига эга ташкилотларнинг келажак фаолиятини янада рағбатлантириш истиқболлари юзасидан фикр-мулоҳаларни оммалаштириш лозим бўлади. Масалан, ижтимоий хайрия бизнес ҳамда ижтимоий тармоқларни ўзаро боғлайдиган тушунча ҳисобланади. Ҳозирги кунда уларнинг қуйидаги турлари мавжуд:

- ▶ Фидокорлик – яхшилик қилиш аҳамиятли (26%);
- ▶ Такводорлик ёки сидқидилдан – Аллоҳнинг истаги (21%);
- ▶ Инвестор- Яхшилик қилиш бизнесни янада ривожлантиради (15%);
- ▶ Машҳурлик-Яхшилик қилиш қизиқарли (11%);
- ▶ Қайтариш- қайтариб яхшилик қилиш(10%);
- ▶ Ғамхўрлик-яхшилик қилишни тўғри иш деб билиш(9%);
- ▶ Авлод- яхшилик қилиш оила анаънаси (8%) [9].

Республика бўйлаб 2005–2020 йиллар оралиғида қурилиш материаллари ишлаб чиқариш корхоналари томонидан 561,2 млрд. сўм ва қурилиш-пудрат ташкилотлари томонидан эса, 62,1 млрд. сўм хайрия-эхсон тадбирлари амалга оширилгани аҳамиятга моликдир [10].

Масалан, АҚШда қурилиш тармоғида хайрия жамияти «The Discursive Construction of Philanthropists», Буюк Британияда «Connecting the Capital» мавжуд. Бу каби интеграциялашув мамлакатимизнинг турли жабҳаларида бир қатор инновацион масалаларни ўрганиш, жорий этиш ва рағбатлантириш мақсадида хайрия ишлари олиб боришнинг замонавий тизими яратилиши орқали корхона-ташкилотларнинг келажак лойиҳаларда фаолликларини оширишда давлат томонидан уларни янада рағбатлантириш масалалари истиқболдаги долзарб масалардан ҳисобланади.

Ҳозирги кун жаҳон амалиёти Endowment fund, Crowdfunding, Fundraising, Alumni mixek, Trust foundation, Donations каби иборалар мавжудки, улар асосан, фан-таълим-тадбиркорлик фаолиятини ўзаро боғлаб турувчи мураккаб таркибий тузулма ва узвий боғланишга эга модел асосида барча бирдек иқтисодий тараққиёт намоён этмоқда.

Бу учун корхоналарда ижтимоий капиталга доимий равишда инновацияларни қўллаш натижасида эришиш мумкин. Масалан, ижтимоий инновация бу баъзан нотехнологик инновация ҳам деб юритилиб, ижтимоий муносабатларни ривожлантириш ва

ҳамкорлик имкониятларининг янги йўналишларини ривожлантиришга қаратилган ғоялари ҳисобланади.

Яна бир ғарб олими К. Бертнинг фикрича, ижтимоий инновация бу мавжуд иш шароитлари, билимларни ошириш, жамоавий бирдамликни ошириш ва соғлиқни сақлаш натижасида шакланган ечимларни ижтимоий эҳтиёжлар билан ўзаро уйғунлаштиришнинг янги амалиёти ҳисобланади.

Ҳозирги глобаллашув шароитида асосий йўл бу қурилиш саноатида банд бўлган инсонлар мисолида ижтимоий капитални рағбатлантириш натижасида унинг энг юқори натижадорлигини таъминловчи интеллектуал капитални ривожлантиришга эришиш ва бу асосида уни юқори даромадлиликни таъминловчи инсон капиталига айлантириш орқали меҳнатга ёллаш масаласи турибди (Social capital-Intellectual capital-Human capital). Бу эса, қурилиш саноати корхона-ташкилотларида кутилмаган харажатларини камайтиришга олиб келади.

Жиддий мураккабликни ташкил этувчи инсон соғлиғини сақлаш ва хавфсизлигини таъминлаш тизимидаги мазкур муаммолар «Қуйи манфаатли учлик чизиғи» деб номланувчи дастур асосида тартибга солинади. Бу ишчилар, корхона ва ишчилар манфаатларини ўзаро боғлиқлиги ёки корхонада илиқ иш муносабати, соғлиқ ва хавфсизлик, шаффоф ва адолатли иш ҳақи ҳисоблаш муносабатлари деб талқин қилинади [11].

Тадқиқот жараёнида турли иқтисодчи-олимлар назарий қарашлари, бир қатор хорижий илмий-тадқиқот ташкилотлар қарашлари, мамлакатимизда инсон соғлиғи ва хавфсизлиги бўйича ҳуқуқий асослар ҳамда танланма шаклдаги маҳаллий корхоналарнинг 404 нафар ишчи-ҳодимларидан Google Forms дастури орқали онлайн сўровнома натижасида тўпланган кундалик соғлиқ ва хавфсизликка оид фикр-мулоҳаза ҳамда қарашлар ўрганилган. Тадқиқот STATA 15 дастури асосида асосий омиллар SEM, Path ва Latent моделлари шаклида таҳлил қилинган.

Ҳозирни кун мамлакатимиз қурилиш саноати юқоридаги аксарият муаммолардан холи эмас, албатта. Масалан, турли ҳудудларда иш жараёнида кичик бир арзимас баҳс-мунозара ёки низонинг катта жанжал, жамоавий муштлашувларга айланиб кетиш оқибатида онгли равишда содир бўлаётган ҳодисалар оқибатида шикастланиш, жароҳатланиш учраб турибди. Оқибати жиддий йўқотиш билан тугаётган бу каби салбий иллатларни иш жойларида профессионал ишчи касбини ривожлантириш ва шакллантириш, корпоратив ижтимоий жавобгарлик ва меҳнат интизоми каби фанларнинг мутахассисларини жалб қилиб кичик давра суҳбати, интерфаол савол-жавоб, жиддийлик даражаси ўта юқори вазиятлар юзасидан кейс стадиаларни синчиковлик билан ўрганиб, корхона ички иш муҳитини жуда самарали томонга ўзгартириш лозим бўлади.

Акс ҳолда, бутун умр мобайнида тарбия ва билим олган, ўз тажрибаларини бойитган, меҳр-оқибат ёки жамоавий бирдамлик асосида ишлайдиган ишчиларнинг меҳнат қобилятини тиклай олмасдан ишга чиқа олмаслиги бу каби меҳнат ресурсларини қайта тайёрлаш қанчалик вақт ва саъй-ҳаракат, инвестиция сарфлаш машаққат эканини бир ўйлаб кўрайлик.

Қурилиш саноатида бахтсиз ҳодисаларнинг содир бўлиши натижасида корхоналардаги ижтимоий муҳитни ривожлантириш ва тартибга солишда бир қатор ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар жумладан, «Меҳнатни муҳофаза қилиш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни ва «Меҳнатни муҳофаза қилиш соҳасидаги хизматлар бозорини янада ривожлантириш тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қароридан фойдаланилган. Тадқиқот натижасида қурилиш саноатида корхона ва ташкилотларида

«Ноль жароҳатланиш» концепцияси асосида ижтимоий-иқтисодий самарадорликни ошириш йўл харитаси шакллантирилиб, муаллифлик ҳуқуқи олинган.

Тадқиқотимизда 36 та саволдан иборат ижтимоий сўровноманинг 28 таси бўйича энг асосий омиллар танлаб олинган бўлиб, уларнинг ижтимоий самарадорликка таъсирини баҳолашда қуйида гипотезалар қўйилган.

H_1 – иш жойларида инсон соғлиғи ва хавфсизлиги бўйича етарли даражада мулоқотнинг ўрнатилиши қурилиш саноати ижтимоий самарадорлигига ижобий таъсир қилади;

H_2 – иш жойларида ишчиларнинг шахсий фазилатлари, бахтсиз ҳодисалар содир бўлишига сабаб бўлиб, қурилиш саноати ижтимоий самарадорлигига салбий таъсир қилади;

H_3 – иш жойларида самарали ишлаш тизими бахтсиз ҳодисалар содир бўлишини камайтириб, қурилиш саноати ижтимоий самарадорлигига ижобий таъсир қилади;

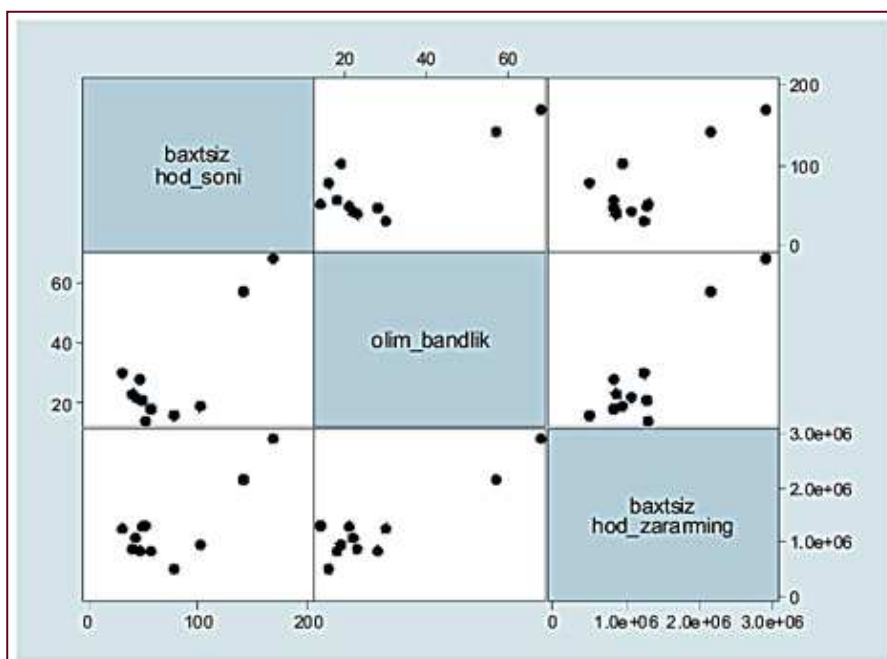
H_4 – иш жойларида соғлиқ ва хавфсизликнинг ташкилий муносабатларини ривожлантириш, бахтсиз ҳодисалар содир бўлишини камайтириб, қурилиш саноати ижтимоий самарадорлигига ижобий таъсир қилади;

H_5 – корхоналарда ишчиларнинг ишчанлиги бахтсиз ҳодисалар содир бўлишини камайтириб, қурилиш саноати ижтимоий самарадорлигига ижобий таъсир қилади;

H_6 – корхоналарда касбий соғлиқ ва хавфсизликка инвестиция жалб қилиш бахтсиз ҳодисалар содир бўлишини камайтириб, қурилиш саноати ижтимоий самарадорлигига ижобий таъсир қилади;

H_7 – корхоналарда энг узун хавфсиз кун танловининг жорий қилиниши бахтсиз ҳодисалар содир бўлишини камайтириб, қурилиш саноати ижтимоий самарадорлигига ижобий таъсир қилади;

H_8 – иш жойларида қайд этилган бахтсиз ҳодисалар оқибатида ижтимоий зарар ва йўқотишларнинг олдини олиш қурилиш саноати ижтимоий самарадорлигига ижобий таъсир қилади.

1-расм. Мамлакатимиз қурилиш саноатида содир бўлаётган бахтсиз ҳодисалар ва уларнинг ижтимоий зарарлар (2008–2018 йиллар).¹

¹ Статистика қўмитаси расмий маълумоти асосида муаллиф ишланмаси.

Мазкур тадқиқот натижаси сифатида қуйидаги моделни изоҳлаймиз. Республика бўйича қурилиш материаллар ишлаб чиқарувчи корхона ва қурилиш-пудрат ташкилотларининг 2008–2018 йиллар оралиғида содир бўлаётган бахтсиз ҳодисалар ва уларнинг ижтимоий зарарлари шунингдек, натижада қурилиш корхона-ташкилотларининг иқтисодий зарарлари ўрганилди. Унга кўра, мамлакатимизда бахтсиз ҳодисаларнинг ўсиши билан қайд этилган ўлим сони ўртасида тўғри боғлиқлик мавжуд ва бахтсиз ҳодисалар сонининг ортиши билан ижтимоий зарарларнинг ҳам миқдори ортиб бораётганини кўришимиз мумкин (1-расм).

Тадқиқотда 404 нафар ишчи-ҳодимлардан ўтказилган ижтимоий сўровнома натижалари STAT 15 дастури асосида таҳлил қилинди. Натижада SEM, Path ва Latent моделлар биргаликда аниқланган бўлиб, 36 та қўйилган саволларнинг ижтимоий самарадорликни ривожлантириш мақсадларидаги хизмат қилаётган 28 та аҳамияти жуда юқори бўлган ўзгарувчилар танлаб олинди.

Тадқиқот жараёнида кузатилмаган ўзгарувчиларни олсак, реал ҳаётда бир омил иккинчи бир омил воситасида учинчи омилга таъсир кўрсатиши ёки бир вақтнинг ўзида бир нечта боғлиқ ўзгарувчиларга таъсир кўрсатиши мумкин. Бунда бизга тадқиқот учун яна ҳам самарали эконометрик моделлар зарур бўлади. Таҳлил жараёнида қурилиш саноати корхоналар ижтимоий самарадорлигини ўсишининг кўпроқ қайси омилларга боғлиқ эканлигини аниқлашда SEM SEM-Path ва LCA моделларидан фойдаланиш таҳлил натижаларининг янада ишончлилигини ва аниқлигини оширади [12].

Ушбу моделларни танлашимизнинг сабаби, бошқа OLC каби моделларга нисбатан бир қатор афзалликларга эга.

SEM (Structural equation modeling) модели энг етакчи эконометрик моделлардан бири бўлиб, унинг моҳиятини асосий статистик назариянинг мураккаблиги, муҳим мазмунли саволларни ҳал қилиш имконияти ва таркибий тенгламани моделлаштиришга йўналтирилган дастурий таъминот мавжудлиги ва соддалиги билан ифодалаш мумкин [13].

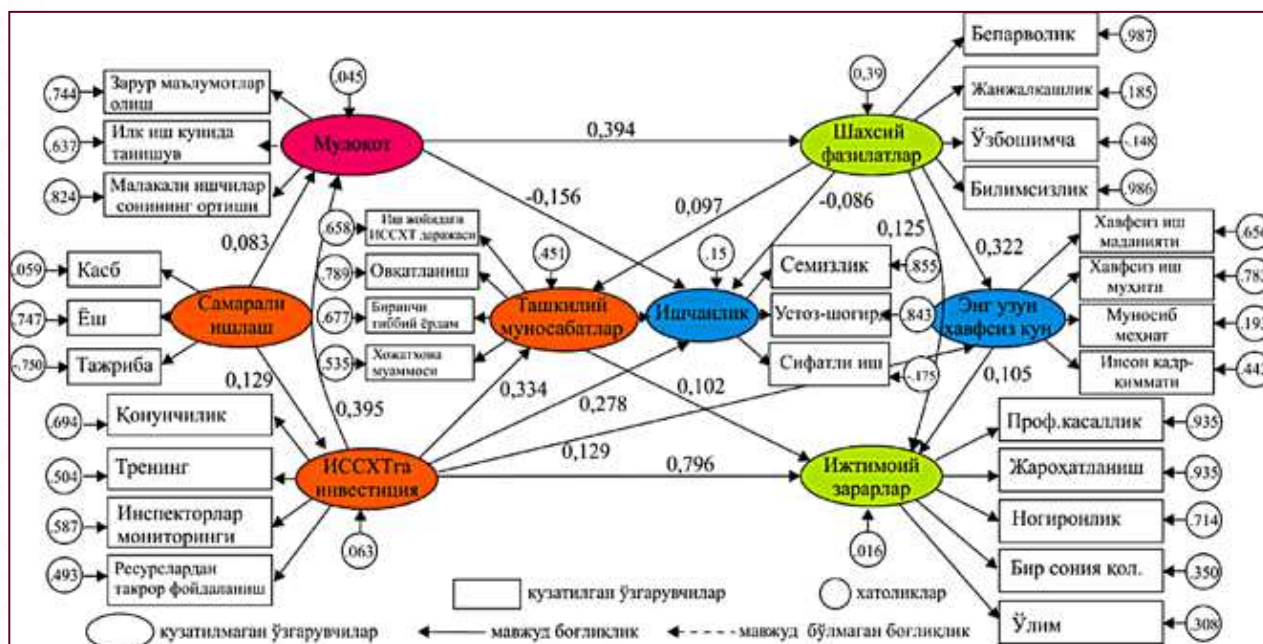
SEM анъанавий кўп ўлчовли усулларга нисбатан бир қатор афзалликларга эга:

- ▶ ўлчовдаги юз бериши мумкин бўлган хатоликларни аниқ баҳолаш;
- ▶ кузатиладиган ўзгарувчилар орқали яширин (кузатиб бўлмайдиган, яъни қайд этилмаган статистик қаторлар) ўзгарувчиларни баҳолаш;
- ▶ моделнинг адекватлигини аниқлашга қаратилган тестларни амалга оширишдаги бир қанча қулайликлар (тузилмани маълумотларга мувофиқ ўзгартириш ва баҳолаш имкониятининг мавжудлиги) [14].

Тадқиқотимиз натижаларига кўра, бир корхона кичик жамоадан ташкил топган. Раҳбар доим янги ғоялар ва иқтисодий самарадорлик ҳақида қайғуради. Юқорида қайд этилган бир нечта омиллар ичидан айнан, 28 тасини энг аҳамиятлидир.

Моделда 8 та кузатилмаган ўзгарувчи мавжуд бўлиб, улар самарадорликни аниқлашга кўмаклашувчи восита шаклида хизмат қилган (2-расм). Унда овал шаклидаги омилга тўғри тўрт бурчак ичидаги омиллар қандай боғланган ва қанчалик аҳамиятлигини ифодланиши жиҳатидан келиб чиқиб қарорлар қабул қилиш мумкин. Уларни шакллантиришда «Factor pcf test» моделидан фойдаланган ҳолда мулоқот индекси яратиб олиниб, тадқиқот жараёнида қўйилган 3 та саволнинг умумий корреляцияси асосида аниқланган (Loading test).

Масалан, ижтимоий зарарларни оладиган бўлсак, унда 5 та қўйилган саволга олинган жавоблар асосида боғлиқлик ифодаланган. Профессисонал касаликларга чалиниш, жароҳатлар, бахтсиз ҳодиса содир бўлишига бир сония қолган вазиятлар, бир умрга ногиронлик ва қайд этилган ўлимнинг нақадар жиддий таъсири мавжудлиги ифодаланган.

2-расм. Қурилиш саноатида ижтимоий самарадорликка таъсир илувчи омилларнинг SEM, Path ва Latent моделларининг биргаликда уйғунлашуви асосидаги шакли.¹

Эришилган ушбу Latent моделида куйидаги натижаларни олишимиз мумкин. Яъни, қурилиш саноати корхоналарида мулоқотни бир бирликка яхшилаш натижасида шахсий фазилятлар 39 фоизга ижобий ўзгаради. Шахсий фазилярни бир бирликка ўзгариши ишчанликни 9 фоизга камайтиради. Корхоналарда ижтимоий зарарларнинг ортиши билан инсон соғлиғи ва хавфсизлигига инвестиция қилиш 79 фоизга ўсган.

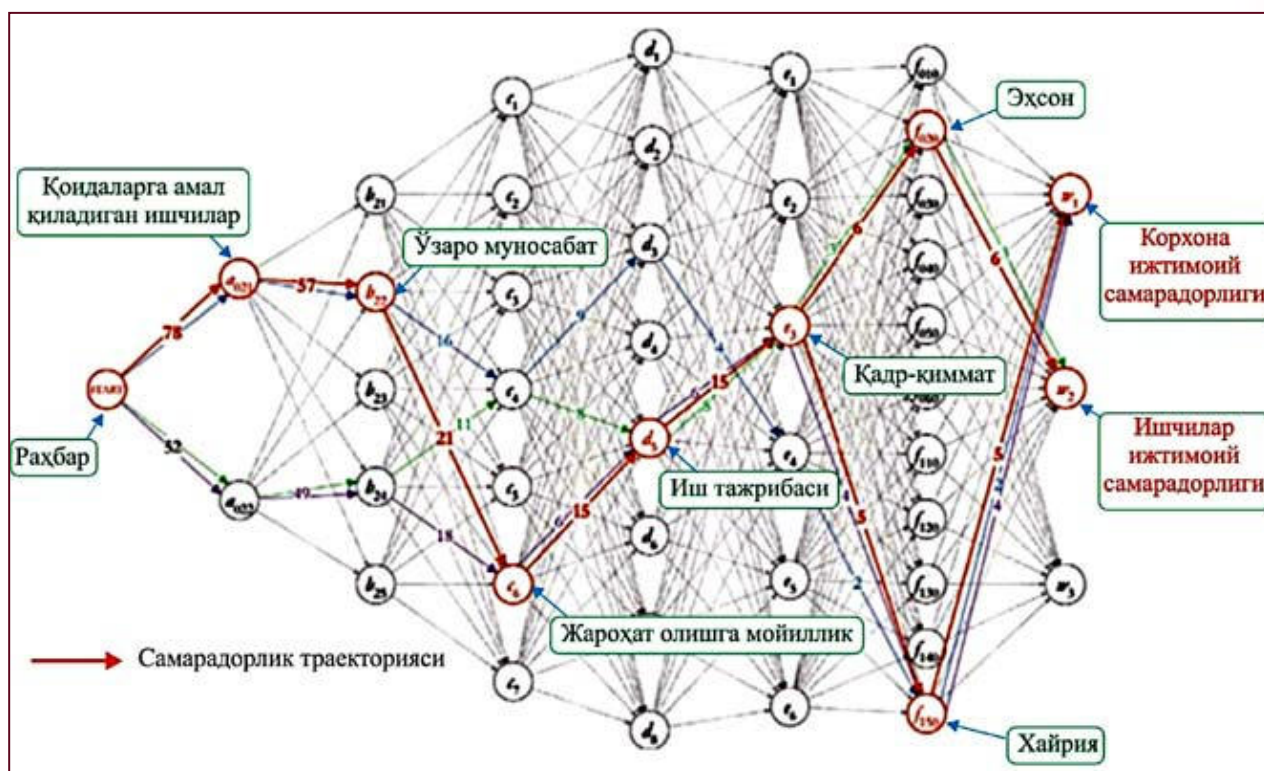
Демак, инсон соғлиғи ва хавфсизлиги хизматига инвестиция қилиш мулоқотга 39 фоиз, ташкилий муносабатларга 33 фоиз, ишчанликни 28 фоиз ва энг узун иш кунларига 13 фоиз ижобий таъсир қилиб ижтимоий зарарларни 79 фоизга камайишига сабаб бўлган.

Таҳлил натижаларини янада аниқлаштириш мақсадида иккинчи моделга диққат қаратамиз. Раҳбар томонидан бошқарув сиёсати, 2-устунда унга бўйсунувчи ишчилар, 3-устунда ўзаро муносабатнинг дейлик 75 фоиз самарадорлик даражаси, 4-устунда ишчиларнинг жароҳатланишига ўзлари сабабчи бўлиш ҳолати 15 фоиз, 5-устунда иш тажрибаси 40 фоиз, 6-устунда инсон кадр-киммати, уларни эътироф этиб туриш 65 фоиз, 7-устунда корхона томонидан энг қуйи даражада хайрия ишлари ва ишчиларнинг энг юқори даражада эҳсон қилишга одатланиши ёки эришилганда умумий ижтимоий самарадорлик йўл харитаси ифодаланган (3-расм).

Агар ишчи-ходимлар ижобий эмас, балки танқидий йўлаклар бўйлаб ҳаракатлансалар табиийки иш жойларида профессионал касалликлар, турли даражада жароҳатлар ва ҳатто ўлим ҳам қайд этилиши ҳозирги кунда жуда кўп учрамоқда.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш ўринлики, қурилиш саноати кўлами жуда катта тармоқ, об-ҳаво, чанг-тўзон, шовқин, оғир меҳнатга бардош берадиган ишчилар меҳнати натижасида юксак ривожланади. Энди, баъзан иш жойларида ишчилар фазилятлари ёки муносабатларининг кескин тус олиши корхоналарда иқтисодий зарар ва йўқотишларга сабаб бўлади.

¹ Ижтимоий сўровнома асосида муаллиф ишланмаси.

3-расм. Қурилиш саноатида ижтимоий самарадорликни оширишнинг Path ижобий йўлак модели.¹

Қурилиш саноати корхона ва ташкилотлари ижтимоий самарадорлигини оширишда қуйидаги муҳим хусусиятларга эътибор қаратиш лозим:

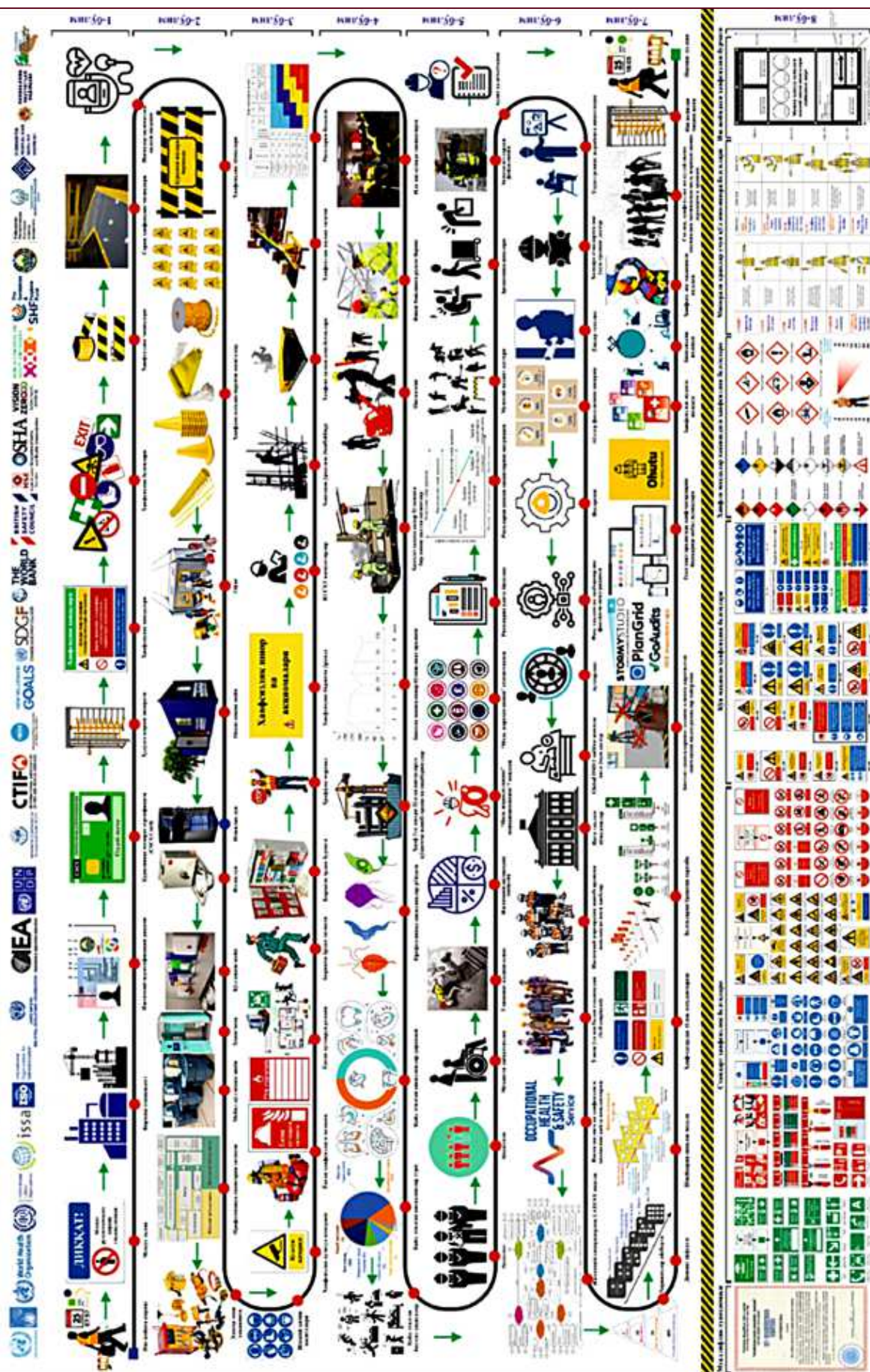
- ▶ Ижтимоий инвестицияга жавобгарликни ошириш;
- ▶ Иш жойларида замонавий қулликни енгитиш;
- ▶ Ишга ёлланган амалиётини рағбатлантириш;
- ▶ Харидларга оид жавобгарликни кучайтириш;
- ▶ Юқори малакали усталарнинг шогирдликни кучайтиришга эътиборини ошириш;
- ▶ Бахтсиз ҳодиса қайдномаларини тўлиқ шаклда юритиш;
- ▶ Бино-иншоотларни сифатли даражада қуриш;
- ▶ Умумий мулк учун биргаликда ҳаракат қилиш;
- ▶ Қобилиятларни ривожлантиришга инвестиция қилиш;
- ▶ Интеллектуал капитални ривожлантириш;
- ▶ Ишчилар руҳий ҳолати ва оилавий шароитига эътиборлироқ бўлиш;
- ▶ Натижадорлиги юқори ишчиларни эътироф этиш;
- ▶ Ноль жароҳатланишга эришиш.

Мазкур тадқиқот доирасида қурилиш корхона ва ташкилотларида ижтимоий муҳитни ривожлантириш орқали «Ноль жароҳатланиш» даражасини таъминлашнинг замонавий йўл харитаси ишлаб чиқилди (муаллифлик гувоҳномаси рақами 002686) (1-илова).

Шунингдек, замонавий илм-фан ютуқларини амалиётган кенг тадбиқ этиш натижа-сида қурилиш саноатида ижтимоий муносабатларни ривожлантириш, хорижий амалиётга интеракциялашиш орқали марокли иш тартиби ва хурсандчилик кайфияти билан хавфсиз иш кунларининг самарадорлигини албатта оширишга эришиш мумкин.

¹ Ижтимоий сўровнома асосида муаллиф ишланмаси.

ҚУРИЛИШ САНОАТИ КОРХОНА ВА ТАШКИЛОТЛАРИДА “НОЎЛ ЖАРОҲАТЛАНИШ” КОНЦЕПЦИЯСИ АСОСИДА ИЖТИМОИЙ-ИҚТИСОДИЙ САМАРАДОРЛИКНИ ОШИРИШ ЙЎЛ ХАРИТАСИ

Фойдаланилган адабиётлар

1. Boleslaw Rok, Wioletta Fabrycka, Andrzej Minasowicz, Pawel Nowak, Janusz Zaleski Corporate social Responsibility in construction, this book is element of: construction managers', Construction Managers' Library, Erasmus+ 2015-1-pl01-ka202-016454, library Page 13 Poland 2017.
2. <https://www.triplepundit.com/story/2017/employee-health-and-safety-should-be-csr-priorities/20336>
3. Venelin Terziev, Social efficiency as a measure of social activities, Academician of the Russian Academy of Natural History, Moscow, Russia, Prof. D.Sc. (Ec.), D.Sc. (National Security), D.Sc. (Social Activities), Ph.D., National Military University, Veliko Tarnovo, Bulgaria; University of Rousse.
4. Gerald R. Ferris, Pamela L. Perrewy, Social Effectiveness in Organizations: Construct Validity and Research Directions, <https://doi.org/10.1177/107179190200900104>
5. <https://www.socialcapitalresearch.com/measure-social-capital/>
6. tps://www.researchgate.net/publication/281175807_Social_Skills_A_Fact
7. <https://www.socialcapitalresearch.com/measure-social-capital/>
8. <https://smallbusiness.chron.com/difference-between-vertical-horizontal-business-organizations-24915.html>
9. <https://givingcompass.org/article/7-types-of-successful-philanthropists/>
10. Meghan Christine Baker, Corporate social responsibility: understanding its relationship to public health, Graduation Thesis on Master Public Health, Faculty of Health Sciences, Simon Fraser University, Canada, 2015, P11.
11. Stata structural equation modeling reference manual release 16. A Stata Press Publication Stata Corp LLC College Station, Texas. Stata Corp. 2019. pp. 609.
12. Kaplan, D. (2001). Structural Equation Modeling. International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, 15215–15221. doi:10.1016/b0-08-043076-7/00776-2.
13. Novikova, S. I., Richman, D. M., Supekar, K., Barnard-Brak, L., & Hall, D. (2013). NDAR: A Model Federal System for Secondary Analysis in Developmental Disabilities Research. In International Review of Research in Developmental Disabilities (1st ed., Vol. 45). Elsevier Inc. 146-147 pp. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-407760-7.00003-7>.
14. Sinharay, S. (2010). An overview of statistics in education. International Encyclopedia of Education, 5-p. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-044894-7.01719-X>.

Зокирова Нодира Каландаровна,
д.э.н., проф., зав.каф. «Экономика труда и управления».
Ташкентского филиала РЭУ им. Г.В. Плеханова
e-mail: nodira28uz@mail.ru

Ходжаева Мария Якубджановна,
к.э.н., доцент, зав.каф. «Экономическая теория».
Ташкентского филиала РЭУ им. Г.В. Плеханова

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РОСТА ДЕЛОВОЙ АКТИВНОСТИ МАЛОГО БИЗНЕСА В УЗБЕКИСТАНЕ

CURRENT TRENDS IN BUSINESS GROWTH SMALL BUSINESS IN UZBEKISTAN

BIZNESNI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY TENDENTSIYALARI O'ZBEKISTONDAGI KICHIK BIZNES

Аннотация. Стратегия действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017–2021 годах создала условия устойчивого развития сферы малого бизнеса. В статье представлен анализ актуальных статистических данных, на основе которых формулируются выводы. Авторы подчёркивают зависимость перспектив развития бизнеса от степени реализации возможностей, созданных системой государственной поддержки и стимулирования деловой активности в экономике Узбекистана.

Ключевые слова: деловая активность, конкурентоспособность, малый бизнес, предпринимательство, процесс, система, стратегия, экономика, эффективность.

Abstract. The strategy of actions in five priority areas of development of the Republic of Uzbekistan in 2017–2021 has created conditions for the sustainable development of the small business sector. The article presents an analysis of relevant statistical data, on the basis of which conclusions are formulated. The authors emphasize the dependence of the prospects for business development on the degree of realization of the opportunities created by the system of state support and stimulation of business activity in the economy of Uzbekistan.

Keywords: business activity, competitiveness, small business, entrepreneurship, process, system, strategy, economics, efficiency.

Annotatsiya. 2017–2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasi kichik biznes sektorini barqaror rivojlantirish uchun sharoit yaratdi. Maqolada tegishli statistik ma'lumotlar tahlili keltirilgan bo'lib, ular asosida xulosalar tuzilgan. Mualliflar biznesni rivojlantirish istiqbollarinig O'zbekiston iqtisodiyotida tadbirkorlik faoliyatini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish tizimi tomonidan yaratilgan imkoniyatlarning amalga oshirilish darajasiga bog'liqligini ta'kidlaydilar.

Tayanch iboralar: ishbilarmonlik faoliyati, raqobatbardoshlik, kichik biznes, tadbirkorlik, jarayon, tizim, strategiya, iqtisodiyot, samaradorlik.